

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Sanna Hedström

Europakonventionens krav på oavhängiga och opartiska lekmannadomare

En jämförelse mellan Sverige och Tyskland

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Uta Bindreiter

VT 2018

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	6
1.1 Bakgrund	6
1.2 Syfte	6
1.3 Frågeställningar	7
1.4 Avgränsning	7
1.5 Perspektiv och metod	7
1.6 Forskningsläge	8
1.7 Material	9
1.8 Disposition	10
2 ARTIKEL 6.1 EUROPAKONVENTIONEN	11
2.1 Oavhängighet	11
2.2 Opartiskhet	13
2.3 Rättspraxis	14
2.4 Lekmannadomare	16
2.5 Sammanfattning	17
3 HISTORISK BAKGRUND	18
3.1 Sverige	18
3.2 Tyskland	19
4 DAGENS LEKMANNASYSTEM	21
4.1 Sverige	21
4.1.1 Funktion och medverkan	21

4.1.2	Ställning	22
4.1.3	Rekrytering, tillsättning och utbildning	23
4.1.4	Valbarhet	24
4.2	Tyskland	24
4.2.1	Funktion och medverkan	24
4.2.2	Ställning	25
4.2.3	Rekrytering, tillsättning och utbildning	26
4.2.4	Valbarhet	27
4.3	Likheter och skillnader	Fel! Bokmärket är inte definierat.
4.3.1	Funktion och medverkan	28
4.3.2	Ställning	29
4.3.3	Rekrytering, tillsättning och utbildning	29
4.3.4	Valbarhet	30
4.3.5	Avslutning	30
5	DEBATTEN OM POLITISKT INFLYTANDE	31
5.1	Sverige	31
5.2	Tyskland	32
6	ANALYS	33
6.1	Är nämndemän oavhängiga och opartiska trots politisk tillsättning?	33
6.1.1	Oavhängighet	33
6.1.2	Opartiskhet	35
6.2	Är det politiska inflytandet lika stort i <i>Schöffen</i> -systemet?	36
6.3	Avslutning	37
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	39
	Källor	
	Tryckta källor	39
	Offentligt tryck	39
	Tysk lagstiftning	40
	Elektroniska källor	40
	LITTERATUR	43
	Böcker	43
	Artiklar	44

Övrig publikation	45
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	46
Europadomstolen	46

Summary

Lay judges occur in many of the legal orders that are bound by the European Convention on Human Rights. In Sweden, the *nämndemän* are appointed by the political parties of the city and district councils. With the use of the legal-judicial method, this essay aims to review if this manner of appointment is in compliance with the requirements of an independent and impartial tribunal pursuant to European Convention. The analysis reveals that there are no problems with the political appointment of judges, if there are rules in place to guarantee the judge's independence and impartiality. Sweden has such rules in place and therefore the system of lay judges is in compliance with article 6.1 of the European Convention.

In order to determine the appearance of political influence in a different system of lay judges, a comparison between Sweden and Germany will be rendered, with the use of a comparative method.

The comparison shows that the systems of lay judges overall are similar, especially regarding the rules in place to guarantee their independence and impartiality. A significant divergence is *Schöffen*, in contrary to *nämndemän*, must hold unanimous votes in order to overrule the professional judge. The most considerable divergence is however the different manners of appointment. *Schöffen* are appointed through a two-ways procedure. First, candidates are nominated by the public and local organisations, in particular by political parties. The candidates are then selected by a three quarters vote in the city council. Secondly, the *Schöffen* are voted for with a qualified majority by a nominating committee.

The study indicates that political influences are common in the selection of *Schöffen*. The two-ways procedure and the requirement of qualified majority reduces the political influence and *Schöffen* appear to be independent from political parties. Hence, the political influence is less in Germany than Sweden.

Sammanfattning

Lekmannadomare förekommer i många rättsordningar som är anslutna till Europakonventionen. I Sverige utses nämndemän av politiska partier i kommun- och landstingsfullmäktige. Uppsatsens syfte är att genom den rättsdogmatiska metoden undersöka tillsättningsförfarandets förenlighet med Europakonventionens krav på en oavhängig och opartisk domstol. Undersökningen visar att det inte finns något hinder mot politisk tillsättning av domare, bara det finns garantier för domarens självständighet och opartiskhet. Eftersom nämndemannasystemet har sådana garantier är det förenligt med artikel 6.1 Europakonventionen.

För att undersöka det politiska inflytandet i ett annat lekmannadomarsystem jämförs nämndemannasystemet med det tyska *Schöffen*-systemet, med tillämpning av en komparativ metod.

Jämförelsen visar att lekmannadomarsystemen på ett övergripande plan är lika, framförallt vad gäller garantierna för lekmannadomarnas oavhängighet och opartiskhet. En viktig skillnad är att *Schöffen* i underrätten måste vara eniga för att överrösta juristdomaren, vilket nämndemän inte behöver vara. Den största skillnaden ses emellertid hos tillsättningsförfarandet. *Schöffen* väljs genom ett tvåstegsförfarande. Först nomineras kandidater av allmänheten och av lokala organisationer, framförallt partier.

Kommunfullmäktige röstar med kvalificerad majoritet om vilka som ska föras upp på förslagslistan. Därefter röstar en valberedning fram *Schöffen* från förslagslistan, också med kvalificerad majoritet.

Studien tyder på att politiskt inflytande är vanligt i *Schöffen*-valet. Tvåstegsförfarandet och röstkravet om kvalificerad majoritet minskar det politiska inflytandet och *Schöffen* framstår som självständiga från politiska partier. Det politiska inflytandet är följaktligen mindre i *Schöffen*-systemet än nämndemannasystemet.

Förord

När min mormor somnade in den 19 april 2018, hade hon med darrig handstil skrivit mitt namn på botten av en staty. På mitt skrivbord står nu denna staty, föreställandes en flicka och pojke som tillsammans läser i en bok. Statyn påminner mig om att vi blir klokare av att läsa. Mormor var klok, men läsa vidare fick hon aldrig göra. Därför hedrar jag henne genom att omfamna och uppskatta den möjlighet jag har fått.

Statyn påminner mig också om att fyra ögon ser bättre än två. För mig har det varit ovärderligt att inte stå helt ensam i uppsatsskrivandet och jag vill därmed rikta ett varmt tack till min handledare Uta Bindreiter. Uta har varit genuint engagerad och lämnat många värdefulla råd och synpunkter.

Slutligen vill jag utbrista ”äntligen”. Äntligen är juristprogrammets sjätte termin snart avklarad. Visst har det varit en utmaning, men att få studera juristprogrammet är likväl en dröm. Att få lära, att få förstå, att få utvecklas och förhoppningsvis – att i framtiden få påverka. Jag är så tacksam för allt detta.

Tillägnad Siv Hedström

För att jag får göra det du aldrig fick

Förkortningar

Bes.	Beslut av Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna.
DRiG	Deutsches Richtergesetz (tyska domarelagen)
Europadomstolen	Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna
Europakonventionen	Europakonventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna
GVG	Gerichtverfassungsgesetz (tyska domstolslagen)
Kom.	Beslut av Europarådets kommission för de mänskliga rättigheterna.
LAFD	Lag (1971:289) om allmänna förvaltningsdomstolar
RB	Rättegångsbalken
SAP	Sveriges Socialdemokratiska arbetarparti
SED	Socialistiska enhetspartiet

StPO

Straffprozessordnung (tyska straffprocesslagen)

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Nämndemännens plats i domstolen har diskuterats i såväl offentliga utredningar som i samhällsdebatten. Debatten om den politiska rekryteringen av nämndemän har återigen väckts till liv i och med den omtalade Solnadomen som meddelades den 2 februari 2018.¹

Innanför domstolens fyra väggar ska nämndemännen åsidosätta sina politiska åskådningar. Frågan är om allmänheten har förtroende för att nämndemännen *gör* det. Det handlar om att domstolen ska ge intryck av fullständig objektivitet, så att den enskilde anser sig ha tillgång till en opartisk domstol, vilket är ett grundläggande element för en rättvis rättegång enligt artikel 6 Europakonventionen. Genom att studera hur denna artikel har tolkats, kan en allmän diskussion föras om hur politisk rekrytering av nämndemän kan inverka på domstolens neutralitet.

Ett annat sätt att fördjupa diskussionen om nämndemännens utnämning är att undersöka hur lekmän utses i ett annat land. Efter andra världskrigets maktmissbruk har Tyskland ansträngt sig för att återuppbygga förtroendet för domstolarna. Därför är *Schöffen*-systemet ett välbetänkt jämförelseobjekt.²

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är att ur ett kritiskt perspektiv undersöka opartiskhet och oavhängighet å ena sidan och den politiska tillsättningen av nämndemän å andra sidan. Härutöver ska nämndemannasystemet betraktas under

¹ Solna tingsrätt, B 3551-15.

² Tysklands lekmannadomare benämns *Schöffen*.

anläggande av ett komparativt perspektiv, för att få kunskap om hur det politiska inflytandet ser ut i ett annat tillsättningsförfarande.

1.3 Frågeställningar

Denna uppsats utgår från två frågeställningar:

1. Är den politiska tillsättningen av nämndemän förenlig med artikel 6.1 Europakonventionen?
2. Är det politiska inflytandet lika stort i *Schöffen*-systemet som nämndemannasystemet?

1.4 Avgränsning

Redogörelsen för Europakonventionen berör artikel 6.1 och begränsas till innebörden av en oavhängig och opartisk domstol.

Uppsatsen redogör inte för nämndemannasystemets för- och nackdelar. Debatten kring nämndemannasystemet berörs mycket kort och endast en av nämndemannasystemets alla utredningar behandlas. Framställningens tyngdvikt ligger på brottmål, men beskrivningen av nämndemannasystemet omfattar även medverkan i förvaltningsmål.

Det faller utanför uppsatsens ram att empiriskt undersöka lekmannadomarnas oavhängighet, opartiskhet och politiska neutralitet.

1.5 Perspektiv och metod

Uppsatsen utgår från ett Human Rights-perspektiv och ett komparativt perspektiv.

För att besvara uppsatsens frågeställningar måste innebörden av gällande rätt analyseras. Den rättsdogmatiska metoden lämpar sig för detta ändamål, vilket innebär att analysen utgår från lagtext, rättspraxis, lagförarbeten och

juridisk litteratur.³ Tolkningen av artikel 6.1 Europakonventionen sker främst utifrån rättspraxis. Nämndemannasystemet och *Schöff*en-systemet regleras av lagtext som i denna framställning inte kräver någon tolkning. Däremot krävs användning av empiribaserat material gällande politiskt inflytande i *Schöff*en-valet, vilket återfinns i den juridiska litteraturen.

Uppsatsen är därtill skriven med en komparativ metod, genom att nämndemanna-valet och *Schöff*en-valet jämförs för att undersöka hur olikheterna i tillsättningsförfarandena påverkar det politiska inflytandet. Metoden tillämpas utifrån ett rättsutvecklande perspektiv, eftersom analysen av *Schöff*en-systemet är avsedd att bidra till kunskap om alternativa lösningars förmåga att minska det politiska inflytandet i nämndemannasystemet.⁴

1.6 Forskningsläge

En numera föråldrad beskrivning av *Schöff*en-systemet återfinns i Diesen (1996) *Lekmän som domare*. Mig veterligen har ingen jämförelse mellan *Schöff*en-systemet och nämndemannasystemet gjorts. Inte heller har nämndemannasystemet satts i relation till artikel 6.1 Europakonventionen. Jackson och Kovalev (2006) har i och för sig undersökt förhållandet mellan lekmannadeltagande och mänskliga rättigheter i artikeln 'Lay adjudication and human rights in Europe'. Där undersöks inte om rekryteringen av lekmän kan leda till en kränkning av artikel 6.1.

Mot bakgrund av detta kan uppsatsen anses ha ett visst nyhetsvärde.

³ Korling och Zamboni (red.) (2013) s. 21.

⁴ Ibid s. 141, 143 och 157–160.

1.7 Material

Den europarättsliga delen är grundad på rättsfall från Europadomstolen och på artikeln 'Lay Adjudication and Human Rights in Europe', skriven av Jackson och Kovalev (2006). Artikeln bygger på enkätundersökningar, men den klassificeras som litteratur eftersom resultatet inte presenteras utan istället tolkas. Danelius (2007) *Mänskliga rättigheter i europeisk rättspraxis* är en äldre upplaga som använts av tillgänglighetsskäl. Bokens ålder bedöms här sakna betydelse.

I övriga delar bygger uppsatsen framförallt på svensk och tysk lagtext. Diesen (1996) *Lekmän som domare* har använts för den historiska beskrivningen av nämndemannasystemet.

Engelskspråkig litteratur har spelat en central roll i redogörelsen över *Schöffen*-systemet. Risken för oriktigheter ökar vid studier av en för författaren utländsk rättsordning, därför har det varit särskilt angeläget att i möjligaste mån kontrollera samma fakta i olika texter. När det gjorts har de varit oberoende och huvudsakligen samstämmiga. Vid bristande överensstämmelse har en ålderskillnad identifierats, men här har den nyare källans riktighet bekräftats av tysk lagtext.

Bell (2006) *Judiciaries within Europe* och Bohlander (2012) *Principles of german criminal procedure* har varit betydelsefull litteratur. Författarna är professorer i komparativ rätt vid universitet i England. Bohlander är tysk och har suttit 13 år som domare i Tyskland. Casper och Zeisel (1972) 'Lay Judges in the German Criminal Courts' är en artikel skriven av professorer vid Chicago University med hjälp av tyska justitieministrar, professorer och domare. Författarna har genomfört enkätundersökningar, men endast en gång hänvisar jag till resultatet av en enkätundersökning. De andra hänvisningarna sker till författarnas redogörelse av *Schöffen*-systemet, artikeln kategoriseras därför som litteratur och inte källa. Den ovan nämnda litteraturen bedöms följaktligen som tillförlitlig.

Gällande den empiriska undersökningen av *Schöffen*-systemet har främst Malschs (2009) *Democracy in the Courts* använts. Författaren är forskare

vid Nederländska institutet för studie av brott och brottsbeivring (NSCR). Malsch hänvisar till både Casper och Zeisel men också till Klausas (1972) *Ehrenamtliche Richter*. Tyvärr har jag inte hittat boken, men den återfinns i källförteckningen för den som vill söka vidare. Eftersom Malsch är forskare och hennes bok är gediget skriven med hänvisningar till både tysk och engelsk litteratur, litar jag på att originalkällan har återgetts korrekt.

1.8 Disposition

Efter detta inledande kapitel (kapitel 1) redogörs för artikel 6.1 Europakonventionen, inbegripet relevant rättspraxis (kapitel 2). Uppsatsen börjar därmed i förhållandet mellan lekmannadomare och Europakonventionen. Därefter övergår uppsatsen till tillämpningen av lekmannadomare i två europeiska rättsordningar: det svenska och tyska. Strukturen är upplagd på så sätt att Sverige beskrivs först och Tyskland därefter. Framställningen inleds med en historisk bakgrund (kapitel 3). Därefter beskrivs det nuvarande lekmannasystemet (kapitel 4). Därefter återges ett urval av debatten kring politiskt inflytande i lekmanvalen (kapitel 5). Avslutningsvis besvaras uppsatsens frågeställningar (kapitel 6).

2 Artikel 6.1

Europakonventionen

Ett oberoende och objektivt domstolsväsen är hjärtat i en rättsstat.⁵ Artikel 6.1 Europakonventionen garanterar den enskildes rätt till en neutral domstol, vilket ställer krav på självständiga och objektiva domare. Denna framställning inriktas på lekmannadomare. Kapitlet redogör först för innebörden av oavhängighet och opartiskhet. Därutöver ges en kort redogörelse särskilt om lekmannadomare. Avslutningsvis sammanfattas de viktigaste slutsatserna.

2.1 Oavhängighet

Rätten till en rättvis rättegång skyddas av artikel 6 Europakonventionen. Enligt artikel 6.1 ska var och en vara berättigad till bl.a. en prövning inför en oavhängig och opartisk domstol. Begreppen oavhängighet och opartiskhet är så nära förbundna med varandra att de oftast bedöms tillsammans.⁶

Oavhängighetskravet innebär att domstolen ska vara självständig i förhållande till den verkställande makten⁷, parterna i målet⁸ och lagstiftaren.⁹ Det uppställs inget krav på att tillämpa konstitutionell maktfördelningsteori,¹⁰ men av självständighetskravet följer, att det måste finnas garantier för att den dömande makten är självständig från

⁵ Jfr Sandberg (2014) s. 446.

⁶ Se t.ex. *Findlay v. UK*, punkt 73.

⁷ *Lithgow and others v. UK*, punkt 202.

⁸ *Ringeisen v. Austria*, punkt 95.

⁹ *Crociani and others v. Italy (kom.)*.

¹⁰ *Pabla Ky v. Finland*, punkt 29.

statsmakten.¹¹

Europadomstolen har fastställt fyra kriterier som vägs in i bedömningen av en domstols oavhängighet.¹² *Sättet att utse domare* är det första kriteriet. Den verkställande makten kan utse domare så länge domaren utövar sitt ämbete fritt från instruktioner och påverkan.¹³ Europadomstolen förefaller ha godtagit alla tillsättningsförfarande som kommit under dess prövning.¹⁴

Nästa kriterium, *ämbetsperiodens längd*, innebär att domarens mandatperiod måste vara av viss längd för att säkerställa domarens oberoende, men en mandatperiod på endast tre år har godtagits.¹⁵ För att motverka misstankar om korruption och mutbrott ska domaren erhålla tillräckligt hög lön.¹⁶ Det har godtagits att domare med korta mandatperioder varit obetalda.¹⁷ Domare ska i allmänhet vara oavsättliga,¹⁸ men Europadomstolen har godtagit att regeringen kunde entlediga domare när entledigandeskälerna var lagstadgade, beslutet skulle motiveras och var överklagbart.¹⁹ Europadomstolen har underkänt entledigandesystem som saknat sådana begränsningar i möjligheten att avsätta domare.²⁰ Domarens oavsättlighet måste inte vara lagstadgad, bara den *de facto* respekteras.²¹ Vad som krävs är att systemet för entledigande av domare inte äventyrar det förtroende som domstolarna måste inge hos allmänheten.²²

Det tredje kravet, *förekomsten av garantier mot att domstolen utsätts för påverkan utifrån*, handlar om att ingen och inget får styra domarens dömande. Domarens oavsättlighet är en sådan garanti.²³ Det är också viktigt att domaren inte utsätts för påverkan av andra domare eller

¹¹ *Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland*, punkt 46.

¹² Danelius (2007) s. 182.

¹³ *Flux v. Moldova (No. 2)*, punkt 27.

¹⁴ Trechsel (2006) s. 54.

¹⁵ *Sramek v. Austria*, punkt 37.

¹⁶ *Salov v. Ukraine*, punkt 83 in fine och 86; Trechsel (2006) s. 55.

¹⁷ *Campbell and Fell v. UK*, punkt 80.

¹⁸ *Ibid*; *Henryk Urban-målet*, punkt 45; *Morris v. UK*, punkt 68.

¹⁹ *Clarke v. UK (bes.)* s. 11.

²⁰ *Henryk Urban-målet*, punkt 53.

²¹ *Campbell-målet*, punkt 80.

²² *Stieringer v. Germany (kom.)*, punkt 3.

²³ *Sramek-målet*, punkt 37–38.

domstolsanställda.²⁴

Domstolen i en demokratisk stat måste vara förtroendeingivande, därför bedöms slutligen om domstolen ger *intryck av självständighet*. Den klagandes uppfattning är viktig, men avgörande är att uppfattningen är objektivt rättfärdigad.²⁵ En domstol framstår inte som självständig om en domare är underställd polisen²⁶, en part i målet²⁷ eller en tjänsteman ansvarig för organisationen av en militär rättegång.²⁸ De Meyer uttalade i sin *concurring opinion* i *Findlay v. UK* att Europadomstolen inte borde avgöra en domstols oavhängighet grundat på vilket *intryck* domstolen ger. Enligt Trechsel handlar bedömningen snarare om opartiskhet än självständighet.²⁹

2.2 Opertiskhet

Domstolen måste inte bara vara oavhängig utan också opartisk.

Europadomstolen har sedan länge delat in opartiskheten i två element: det subjektiva och det objektiva.

Subjektiv opartiskhet innebär att domaren ska inta en neutral inställning och uppfattning. En domare förutsätts vara subjektivt opartisk till motsatsen bevisats.³⁰ Det är svårt att visa subjektiv partiskhet, därför har tonvikten legat på det objektiva elementet.³¹

Den *objektiva opartiskheten* innebär att det inte får finnas något objektivt befogat tvivel om domstolens opartiskhet. Om ett befogat tvivel föreligger beror på de särskilda omständigheterna i målet och domstolen måste *framstå* som opartisk. Vad som står på spel är återigen det förtroende som

²⁴ Europadomstolen (2013) s. 16.

²⁵ *Incal v. Turkey*, punkt 65 och 71.

²⁶ *Belilos v. Switzerland*.

²⁷ *Sramek-målet*.

²⁸ *Findlay-målet*.

²⁹ Trechsel (2006) s. 56.

³⁰ *Incal-målet*, punkt 84.

³¹ Danelius (2007) s. 182.

allmänheten och den enskilde måste ha för domstolarna.³² Även här är den klagandes uppfattning viktig, men inte avgörande.³³

Europadomstolen bedömer om rättegången i sin *helhet* varit rättvis. Om underrätten varit beroende eller partisk, kan bristen därför läkas av en opartisk överrätt. Det förutsätter att överrätten har full prövningsrätt och inte är bunden av underrättens bedömning i faktafrågor eller annat.³⁴

2.3 Rättspraxis

Framställningen om oavhängighet och opartiskhet ska nu fördjupas genom en redogörelse av rättsfall. Rättsfallen har valts ut i syfte att undersöka om politisk rekrytering av lekmän är förenlig med artikel 6.1

Europakonventionen, en fråga som besvaras i kapitel 6.

Som tidigare nämnts får regeringen utse domare. I *Sramek v. Austria* prövades om tjänstemän, som var domare i en nämnd³⁵, var självständiga trots att de tillsattes av delstatsregeringen. Europadomstolen uttalade att självständigheten inte äventyrades bara därför att domare utsågs av regeringen, åtminstone inte när regeringen var förhindrad att lämna instruktioner till nämnden. Att nämndens ordförande var borgmästare utgjorde inte heller legitimt tvivel. Personer med offentliga ämbeten måste nämligen kunna antas agera självständigt i annan befattning.³⁶

I *Crociani and others v. Italy (kom.)* utsågs majoriteten av extradomare i författningsdomstolen utifrån en lista som parlamentet hade upprättat. Den Europeiska kommissionen för de mänskliga rättigheterna uttalade att en domstol måste vara självständig också från den lagstiftande makten. Att några av domstolens domare utsågs av parlamentet var inte ensamt

³² *Incal*-målet, punkt 71.

³³ *Hauschildt v. Denmark*, punkt 48.

³⁴ *De Haan v. Netherlands*, punkt 52–55.

³⁵ Domstol i Europakonventionens mening.

³⁶ *Sramek*-målet, punkt 38 och 40.

tillräckligt för att betvivla domstolens neutralitet. Extradomarna skulle uppfylla behörighetskrav, de utsågs för en bestämd tid och disciplinförfarande kunde inte inledas mot dem för meningar som uttryckts i domartjänstgöringen. Dessa garantier för domarnas självständighet var tillräckliga för att domstolen skulle anses oavhängig. Kommissionen gjorde också överväganden angående omständigheten att domarna nominerades av partierna i parlamentet. Kommissionen ansåg att även om domarna hade en politisk partisympati så gav det inte anledning att ifrågasätta deras opartiskhet gentemot målets parter, åtminstone inte när domarna sympatiserade med olika politiska färger.³⁷

Partitillhörighet kan dock leda till bristande opartiskhet. I *Holm v. Sweden* prövades objektiviteten hos juryledamöter i ett tryckfrihetsmål. Holm väckte enskilt åtal för förtal mot författaren och bokförlaget bakom boken *Till höger om neutraliteten*. Författaren hade varit ideologisk rådgivare åt Sveriges Socialdemokratiska Arbetarparti, SAP (nu: Socialdemokraterna).³⁸ Bokförlaget ägdes huvudsakligen av SAP, tidigare direkt och sedan indirekt. Åtalet gällde ett kapitel i boken som behandlade Holms samröre med en konservativ organisation som hade till uppgift att granska bl.a. SAP.³⁹ Skuldfrågan avgjordes av en jury, där fem av de nio juryledamöterna var aktiva medlemmar i SAP. Eftersom SAP hade intresse i saken och hade nära koppling till svarandeparterna ansågs juryn inte vara opartisk.⁴⁰

I *Pabla Ky v. Finland* ifrågasattes opartiskheten hos en expertdomare som också var parlamentsledamot och socialdemokrat. Ledamotens oavhängighet ifrågasattes grundat på att maktfordelningsläran inte efterföljdes. Europadomstolen konstaterade att det inte fanns något principiellt hinder för en riksdagsledamot att sitta som domare och framhöll att oavhängigheten inte kan ifrågasättas med stöd av konstitutionella maktfordelningsteorier. Vidare ansågs Socialdemokraterna sakna koppling

³⁷ *Crociani and others v. Italy (kom.)*, avsnitt II, s. 147, 200, 220 och 220.

³⁸ Nationalencyklopedin, SAP. Besökt 2018-04-05.

³⁹ *Holm v. Sweden*, punkt 7–8.

⁴⁰ *Holm*-målet, punkt 32–33.

till parterna i målet och den sak det gällde, men Europadomstolen bekräftade att principen från *Holm*-målet kan tillämpas på partitillhörighet hos *en* lekmannadomare.⁴¹

Lekmannadomares opartiskhet i svenska domstolar har också prövats i *Langborger v. Sweden* (fällande), *AB Kurt Kellerman v. Sweden* (friande) och *Stallarholmens plåtslageri o ventilation handelsbolag v. Sweden* (kom.) (friande). Målen gällde specialdomstolar där lekmannadomarna var representanter för olika intressen. Principen som rättsfallen fastslår är att opartiskheten kan betvivlas om två eller flera *intresseledamöter* har ett *gemensamt* intresse i strid med ett partsintresse, eller om de har *åtskilda* intressen som likväl *strider* mot ett partsintresse. Det avgörande är att intressekonflikten leder till en rubbad intressebalans, vilket innebär att det måste finnas en intressebalans att upprätthålla. Principen kan därför endast tillämpas på lekmannadomare som är intresserepresentanter.

2.4 Lekmannadomare

Lekmannadomare förekommer i majoriteten av de rättsordningar som är bundna av Europakonventionen,⁴² men Europakonventionen uppställer inget krav på lekmanadeltagande i rättskipningen.⁴³ Lekmanadeltagande är inte heller oförenligt med artikel 6 utan istället avgörs om lekmannadomare i varje enskilt fall möter kraven på oavhängighet och opartiskhet.⁴⁴ Dessa krav gör sig gällande på samma sätt för lekmannadomare som juristdomare.⁴⁵

Jackson och Kovalev har genomfört en studie av förhållandet mellan rätten till rättvis rättegång och lekmannadomare. Mot bakgrund av studien har de rekommenderat att lekmannadomare ska tillsättas fritt från politiskt

⁴¹ *Pabla Ky v. Finland*, punkt 21–22, 31–35 och 32–33.

⁴² Jackson och Kovalev (2006) s. 93.

⁴³ *Ibid* s. 87.

⁴⁴ *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, punkt 57–58.

⁴⁵ *Holm-målet*, punkt 39.

inflytande om lekmanadeltagandet ska förstärka allmänhetens förtroende för domstolarnas oavhängighet och opartiskhet.⁴⁶

2.5 Sammanfattning

Redogörelsens centrala slutsatser kan sammanfattas enligt följande.

Det ställs inga preciserade krav på tillsättningen av lekmannadomare, utan det avgörande är att det finns garantier för lekmannadomarnas självständighet. Exempel på sådana garantier är behörighetskrav på domare, tidsbestämda mandatperioder, skydd mot godtyckligt entledigande och förbud mot lämnande av instruktioner.

Lekmannadomare får tillhöra partier och inneha offentliga ämbeten, om det inte finns någon koppling mellan målet och partiet eller det offentliga ämbetet. I övrigt får det inte finnas några andra omständigheter som ger anledning att betvivla lekmannadomarnas neutralitet.

⁴⁶ Jackson och Kovalev (2006) s. 122 f.

3 Historisk bakgrund

Det föregående kapitlet redogjorde för innebörden av en objektiv domstol i Europakonventionens mening. Uppsatsen skiftar nu inriktning från Europakonventionen till tillämpningen av lekmannasystem i Sverige och Tyskland. Detta kapitel beskriver kort lekmannasystemens historiska bakgrund.

3.1 Sverige

Det fanns en tid långt tillbaka när Sverige var ett ståndssamhälle. Då var det en rättssäkerhetsfråga att få sin sak prövad av personer från samma stånd, *att bli dömd av sina likar*. När domaren var adelsman medverkade därför nämndemän i domstolen för att representera bönderna.⁴⁷ Från allra första början hade nämndemännen dock en annan uppgift: att pröva bevisning och avgöra faktafrågor. Denna ”bevisnämnd” kan spåras tillbaka till 1200-talet.⁴⁸ Med tiden fick nämndemännen en alltmer dömande roll. Deras inflytande var som starkast under 1600-talet, då de många gånger hade den reella domsmakten.⁴⁹

När 1734 års lag infördes säkrades nämndemännens plats i domstolen, men makten minskade eftersom rösträtten blev kollektiv, nämnden som enhet fick alltså en röst. Häradsrätten, föregångaren till dagens tingsrätt, skulle bestå av en domare (häradshövding) och 12 nämndemän (häradsnämnd).⁵⁰ Ett verkligt inflytande och en självständig roll fick nämndemän igen när den individuella rösträtten för varje nämndeman

⁴⁷ Jfr Diesen (1996) s. 28 och 115.

⁴⁸ Ibid s. 108.

⁴⁹ Ibid s. 112.

⁵⁰ Ibid s. 115.

infördes 1983.⁵¹ Sammanfattningsvis har nämndemannasystemet en lång tradition och nämndemän har sedan 1983 haft en stark position.

3.2 Tyskland

Tyskland har en lång tradition av lekmannadomare. I det uråldriga rättssystemet utövades den dömande makten av folket själva. Folket utsåg så småningom de ”äldsta och klokaste” samhällsmedborgarna till folkrepresentanter och domare, s.k. *Schöffen*. Karl den store, regent över Frankerriket, befäste och utvecklade *Schöffen*-systemet på slutet av 700-talet. Då gavs *Schöffen* i vissa måltyper samma makt som domaren.⁵² Under 1600-talet ersattes *Schöffen* av juristdomare, men bibehölls i vissa brottmål fram till 1700-talet.⁵³ Under 1848 års revolution infördes jurysystemet, som avskaffades igen 1924. I dess ställe trädde *Schöffengerichte*, en domstol sammansatt av tre juristdomare och sex *Schöffen*.⁵⁴ Den avskaffades av nazisterna när andra världskriget bröt ut.⁵⁵

Efter andra världskriget delades Tyskland in i två självständiga stater. Västtysklands konstitution innehöll garantier för fri- och rättigheter och byggde på den parlamentariska demokratins principer. 1950 återinförde Västtyskland *Schöffen*-systemet.⁵⁶ Östtyskland kontrollerades av Sovjetunionen under politiskt förtryck av det socialistiska enhetspartiet, SED.⁵⁷ Domarna utsågs av kommunfullmäktige eller parlamentet och kunde avsättas när som helst. Över 90 % av de östtyska domarna tillhörde SED medan mindre än 20 % av de västtyska domarna tillhörde något parti. Den

⁵¹ Ibid s. 119; prop. 1982/83:126 s. 22.

⁵² Esmein (2000) s. 32; Dawson (1960) s. 97.

⁵³ Dawson (1960) s. 109 f.

⁵⁴ Bohlander (2012) s. 40, fotnot 6.

⁵⁵ Casper och Zeisel (1972) s. 141.

⁵⁶ Britannica: Schöffe <www.britannica.com/topic/Schoffe>, besökt 2018-04-13.

⁵⁷ Nationalencyklopedin: Tyskland, Västtyskland/Östtyskland, <www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/tyskland#historia/vaststtyskland>, besökt 2018-04-13.

dömande makten var således självständig i Västtyskland men inte i Östtyskland.⁵⁸ Östtyskland anslöts till Västtyskland 1990. Den västtyska lagen blev därmed tysk lag, vilket innebar att *Schöffen*-systemet fick sitt genombrott även i det forna Östtyskland.⁵⁹

Sammanfattningsvis har *Schöffen* gamla anor, men *Schöffen* ersattes under en tid av jurysystemet. Dagens *Schöffen*-system går tillbaka till 1950 och återinfördes i samband med att Västtyskland införde ett demokratiskt, rättsstatligt styre.

⁵⁸ Bell (2006) s. 131 f.

⁵⁹ Meador (1992) s. 304.

4 Dagens lekmannasystem

Detta kapitel beskriver de svenska och tyska lekmannadomarsystemen. Redogörelsen behandlar först lekmännens roll och deltagande. Sedan återges deras rösträtt, mandatperiod, avsättning, lön och utbildning. Därefter beskrivs hur lekmännen utses och slutligen vilka valbarhetskrav som ställs.

Den svenska beskrivningen begränsas till allmän domstol och förvaltningsdomstol. Beskrivningen av *Schöffen*-systemet är begränsad till brottmål, även om lekmannadomare medverkar i vissa förvaltningsmål, arbetsrättsmål och handelsrättsliga mål.⁶⁰

4.1 Sverige

4.1.1 Funktion och medverkan

Nämndemän ska utöva insyn och kontroll samt föra in en allmän rättsuppfattning i domstolarna, vilket ska förstärka allmänhetens förtroende för domstolarna.⁶¹ Nämndemän medverkar i brottmål, vissa familjemål och vissa förvaltningsrättsliga mål. I Högsta domstolen och Högsta förvaltningsdomstolen sitter uteslutande justitieråd, 3 kap. 4-5 §§ rättegångsbalken, RB och 3-4 a §§ lagen (1971:289) om allmänna förvaltningsdomstolar, LAFD.

I brottmål består tingsrätten av en lagfaren domare och tre nämndemän, 1 kap. 3 b § RB. Av samma lagrum framgår att en juristdomare kan avgöra mål ensam när det inte finns anledning att döma till svårare straff än böter. I hovrätten avgörs brottmål av tre domare och två nämndemän, 2 kap. 4 § RB.

⁶⁰ DVS: Ehrenamtliche Richter, Ehrenamtliche Richter Werden, <www.schoeffen.de/ehrenamtlicher-richter-werden.html>, besökt 2018-04-29.

⁶¹ SOU 2013:49 s. 115.

Beträffande familjerättsliga mål regleras sammansättningen för tingsrätt och hovrätt i 20 kap. 1 § föräldrabalken och 14 kap. 17 och 18 §§ äktenskapsbalken. Nämndemän medverkar inte i övriga civilmål, 1 kap. 3, 3 a och 3 d §§ RB.

Nämndemän medverkar även i förvaltningsrättsliga mål. Förvaltningsrätten består som huvudregel av en lagfaren domare och tre nämndemän, 17 § LAFD. Viktiga undantag finns i 17 a och 18 §§ och många mål avgörs utan nämndemän.⁶² Kammarrättens sammansättning regleras i 12 § LAFD, som föreskriver att rätten ska bestå av tre domare och två nämndemän där det är särskilt föreskrivet. En sådan föreskrift finns i speciallagarna om tvångsomhändertagande.⁶³

4.1.2 Ställning

Nämndemän är formellt jämställda med juristdomare. De har samma rösträtt, svär domareden enligt 4 kap. 11 § RB och omfattas av jävsreglerna i 4 kap. 12 och 13 §§. Grundlagsskyddet för domarens objektivitet i 1 kap. 9 § regeringsformen gäller även nämndemän, liksom 11 kap. 3 § regeringsformen som förbjuder statsmakten att ge instruktioner till domare.

Nämndemän utgör en majoritet av rättens sammansättning i underrätterna (tre nämndemän, en domare) och en minoritet i överrätterna (två nämndemän, tre domare). Civilmål och förvaltningsmål avgörs med enkel majoritet. Om majoritet inte uppnås är ordförandens röst utslagsgivande, 16 kap. 3 § RB och 26 § LAFD. Enkel majoritet gäller även i brottmål, men om en majoritet inte kan enas gäller den mening som är lindrigast för den tilltalade, 29 kap. 3 § RB. Denna princip, *in dubio mitius* gäller även i förvaltningsmål av repressiv natur.⁶⁴ Följaktligen kan nämndemän överrösta juristdomarna i underrätterna, men inte i överrätterna. Förekommer

⁶² SOU 2013:49 s. 164.

⁶³ Se t.ex. 37 § lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

⁶⁴ Prop 2012/13:45 s. 150.

skiljaktiga meningar ska dessa redovisas i domen, 6 kap. 2 § RB.

Till skillnad mot vad som gäller för juristdomaren är mandatperioden begränsad till fyra år. Nämndemannauppdraget upphör tidigare om nämndemannen inte längre är valbar eller behörig. Om en nämndeman har begått brott eller visat sig olämplig för uppdraget ska domstolen entlediga nämndemannen.⁶⁵ Därutöver kan domstolen stänga av en nämndeman från tjänstgöring under en begränsad tid. Besluten kan överklagas till en särskild statlig nämnd. Bestämmelserna stadgas i 4 kap. 8, 8 a, 8 b §§ RB och 21-23 §§ LAFD.

Nämndemän uppbär arvode för sin tjänstgöring och får ersättning för utebliven arbetsinkomst.⁶⁶

4.1.3 Rekrytering, tillsättning och utbildning

Nämndemän utses genom val, 4 kap. 5 § RB. Val till tingsrätt förvaltas av kommunfullmäktige medan val till hovrätt, förvaltningsrätt och kammarrätt ombesörjs av landstingsfullmäktige, 4 kap. 7 § RB och 19 § LAFD. Vid val av nämndemän ska en allsidig representation med hänsyn till ålder, kön, etnisk bakgrund och yrke eftersträvas, 4 kap. 6 och 7 §§ RB, 19 och 20 §§ LAFD. Att uppnå en allsidig representation är en besvärlig uppgift, inte minst är det svårt att rekrytera yngre nämndemän.⁶⁷

Nämndemän väljs vanligtvis proportionellt, 4 kap. 7 § tredje stycket RB och 19 § andra stycket LAFD. Det innebär att fullmäktige inte röstar fram nämndemän genom majoritetsval, utan istället får varje parti utse nämndemän i förhållande till sitt röstetal. Om 25 % av fullmäktigeledamöterna tillhör Socialdemokraterna, får Socialdemokraterna utse 25 % av nämndemännen. Genom proportionella val förhindras att en

⁶⁵ Före 2014 krävdes *uppenbar* olämplighet, prop. 2013/14:169 s. 5 och 7.

⁶⁶ Domstolsverket: Bli nämndeman, ”Ersättning och rättigheter”, <www.blinamndeman.se/Bli-namndeman/Om-uppdraget/Ersattningar-och-rattigheter/>, besökt 2018-04-12.

⁶⁷ SOU 2013:49 s. 21 f.

majoritet utser nämndemän från sitt eget parti och medför även att minoritetspartier får utse nämndemän. Tidigare inträffade nämndemannavalet samma år som det allmänna valet.⁶⁸ Sedan 2014 hålls nämndemannavalet året efter, i syfte att förtydliga att uppdraget inte har politisk anknytning.⁶⁹

När nämndemän har utsetts går de en obligatorisk introduktionsutbildning som anordnas av Domstolsverket.⁷⁰

4.1.4 Valbarhet

Valbara till nämndemän är svenska, myndiga medborgare som är folkbokförda i domkretsen och inte försatta i konkurs. Därutöver får endast den som är lämplig med hänsyn till omdömesförmåga, självständighet, laglydnad och övriga omständigheter utses till nämndeman, 4 kap. 6 § RB och 20 § LAFD. Domare, åklagare, polismän och advokater får inte bli nämndemän. I förvaltningsmål får inte heller anställda vid länsstyrelsen, Skatteverket, Försäkringskassan, Migrationsverket eller Transportstyrelsen väljas till nämndemän, 20 § LAFD. Det är inte tillåtet att samtidigt vara nämndeman i underrätt och överrätt, 4 kap. 6 § RB och 20 § LAFD.

4.2 Tyskland

4.2.1 Funktion och medverkan

Schöffen-systemet är också en form av demokratisk kontroll där lekmannadomarna betraktas som folkrepresentanter.⁷¹ I brottmål benämns

⁶⁸ SOU 2013:49 s. 214.

⁶⁹ Prop. 2013/14:169 s. 12 f.; Statskontoret 2015:3 s. 23.

⁷⁰ Regeringsbeslut Ju2014/5297/DOM.

⁷¹ Bell (2006) s. 151.

de *Schöffen* (man) och *Schöffinnen* (kvinna), härafter *Schöffen*. Det finns särskilda ungdomsbrottmålsdomstolar där *Jugendschöffen* sitter.⁷² I lägre brottmålsdomstol (*Amtsgericht*) sitter två nämndemän och en domare, § 29 Gerichtsverfassungsgesetz, GVG (domstolslagen). En juristdomare kan avgöra mål ensam om påföljden inte beräknas överstiga två års fängelse.⁷³ I högre brottmålsdomstol (*Grosse Strafkammer, Landgerichte*) sitter två nämndemän och tre domare, § 76 GVG. Antalet *Schöffen* får inte överstiga antalet juristdomare med mer än en.⁷⁴ I högsta domstolen (*Bundesgerichtshof*) sitter endast juristdomare, § 124 GVG.

4.2.2 Ställning

Schöffen har individuell rösträtt, §§ 30 och 77 GVG. De svär domared enligt § 45 Deutsches Richtergesetz, DRiG (Tyska domarelagen) och omfattas av samma jävsregler som juristdomaren, §§ 22-31 Strafprozessordnung, StPO (Straffprocesslagen). *Schöffen* ska vara självständiga och inga överordnade får ge instruktioner till dem.⁷⁵

För en fällande dom krävs kvalificerad majoritet, § 263 StPO. *Schöffen* i *Amtsgericht* (två *Schöffen*, en domare) kan gemensamt överrösta juristdomaren eftersom 2 av 3 röster avgör utgången i målet. Möjligheten att överrösta domaren är således kollektiv. I *Landgerichte* (två *Schöffen*, tre domare) krävs 4 av 5 röster för en fällande dom. Detta innebär att om båda nämndemännen motsätter sig en fällande dom så frias den anklagade. *Schöffen* kan dock inte fälla utan att ha åtminstone två juristdomare med sig. Skiljaktiga meningar redovisas emellertid inte i domen.⁷⁶

Mandatperioden för *Schöffen* är fem år, § 36 GVG. De kan avsättas vid

⁷² Deutsche Vereinigung der Schöffinnen und Schöffen: Ehrenamtliche Richter, "Lay judges in Germany", <www.schoeffen.de/lay-judges-in-germany>, besökt 2018-04-10.

⁷³ Bohlander (2012) s. 37.

⁷⁴ Jackson och Kovalev (2006) s. 115.

⁷⁵ Bell (2006) s. 156.

⁷⁶ Bohlander (2012) s. 50, fotnot 31–32.

grov försummelse av ämbetet enligt § 51 GVG, ett beslut som fattas av en särskild avdelning i *Oberlandesgericht* (hovrätt). Beslutet är inte överklagbart. Om en *Schöffen* inte längre uppfyller valbarhetskraven ska personen strykas från listan över *Schöffen*, § 52 GVG.

Under mandatperioden uppbär *Schöffen* ingen lön, men de erhåller ersättning för utebliven arbetsinkomst och vissa andra utgifter.⁷⁷ *Schöffen* är oavlönade eftersom ämbetet betraktas som en medborgerlig skyldighet, § 31 GVG.

4.2.3 Rekrytering, tillsättning och utbildning

Schöffen utses genom *Schöffenwahl*, § 36 GVG och nästa val hålls i år, 2018.⁷⁸ Valet inleds genom att kommunfullmäktige upprättar en förslagslista, § 36 GVG. Hit kan medborgare nomineras av lokala organisationer, t.ex. politiska partier, fackföreningar, arbetsgivarorganisationer, kyrkor, välgörenhetsorganisationer, privatpersoner m.fl., men medborgare kan också nominera sig själva.⁷⁹ Politiska partier är enligt Bell de som gör flest nomineringar till förslagslistan.⁸⁰ Enligt Jackson och Kovalev är majoriteten av kandidaterna politiskt aktiva.⁸¹ Även Casper och Zeisel har framhållit att valförfarandet är en politisk process. Författarna presenterar inget konkret underlag för sina bedömningar, men en enkätundersökning bland juristdomare i tre tyska delstater visade 1972 att några *Schöffen* då var politiskt aktiva.⁸² En annan undersökning från 1972 bedriven av Klausas ger också stöd för slutsatsen att

⁷⁷ Ibid s. 51.

⁷⁸ PariJus gGmbH: *Schöffenwahl 2018*, <www.schoeffenwahl.de>, besökt 2018-04-10.

⁷⁹ PariJus gGmbH: *Kommunen, Vorschlagsliste*, "Teil 2.2 Methoden der Kandidatenfindung", <www.schoeffenwahl.de/kommunen/vorschlagsliste>, besökt 2018-04-10; Malsch (2009) s. 136 f.

⁸⁰ Bell (2006) s. 153.

⁸¹ Jackson och Kovalev (2009) s. 103 f.

⁸² Casper och Zeisel (1972) s. 182.

politiska faktorer dominerar vid valet av *Schöffen*.⁸³

När nomineringstiden gått ut håller kommunfullmäktige omröstning om vilka som ska föras upp på förslagslistan. En kandidat förs in på förslagslistan om två tredjedelar av kommunfullmäktige röstar för. Kommunfullmäktige ska eftersträva en förslagslista som representerar olika befolkningsgrupper, § 36 (2) GVG. Att uppnå en social och åldersfördelad representation har visat sig vara svårt.⁸⁴

När förslagslistan väl upprättats skickas den till en valberedning (*Schöffenwahlausschuss*). Valberedningen utser *Schöffen* med två tredjedelars majoritet, § 42 GVG.⁸⁵ Valberedningen sammanträder vid den lokala tingsrätten och består av en juristdomare, en administrativ tjänsteman och sju förtroendevalda. De sistnämnda är personer bosatta i tingsrättens domkrets som utsetts av ett lokalt politiskt organ, § 40 GVG. Kandidater till förtroendevalda kan nomineras av allmänheten⁸⁶ men nomineras förmodligen oftast av de politiska partierna i det lokala beslutsorganet.⁸⁷

När *Schöffenwahlausschuss* har röstat fram *Schöffen*, ska de gå en utbildning som anordnas av Riksföreningen för *Schöffen*. Den är inte statligt finansierad.⁸⁸

4.2.4 Valbarhet

För att kunna kandidera till *Schöffen* måste man uppfylla valbarhetskraven. Valbara till posten är tyska medborgare i åldern 25-69 som är ostraffade eller inte har blivit dömda till mer än sex månaders fängelse och inte försatta

⁸³ Malsch (2009) s. 136 och 150, som hänvisar till Klaus (1972).

⁸⁴ Bell (2006) s. 152–153 och 158.

⁸⁵ PariJus gmbH: Wahlausschuss, "Teil 1 Zustandekommen und Zusammensetzung", <www.schoeffenwahl.de/wahlausschus>, besökt 2018-04-10.

⁸⁶ Bell (2006) s. 153; Landkreis Nordsachsen: Wahl der Vertrauenspersonen, >www.landkreis-nordsachsen.de/aktuell-a-6405>, besökt 2018-04-14.

⁸⁷ Rosemarie Bölts: "Nur der Wahrheit und Gerechtigkeit dienen", *Deutschlandfunk Kultur*, >www.deutschlandfunkkultur.de/schoeffen-nur-der-wahrheit-und-gerechtigkeit-dienen.976.de.html?dram:article_id=296905<, besökt 2018-04-14.

⁸⁸ Bell (2006) s. 155.

i konkurs, §§ 31-33 GVG.⁸⁹ Vissa yrkesgrupper får inte väljas, bl.a. förbundspresidenten, regeringsministrar, personer med juristyrken och poliser, § 34 GVG.

Avslutningsvis måste två regler uppmärksammas, som fungerar som skyddsbarriärer mot odemokratiska och rättsstatsstridiga värderingar. § 44a (1) DRiG förbjuder personer som brutit mot grundläggande mänskliga och rättsstatliga principer att bli *Schöffen*. Artikel 21 (2) i Grundgesetz (grundlagen) gör det möjligt att förbjuda partier som utgör hot för demokratin, men bestämmelsen har tillämpats restriktivt.⁹⁰

4.3 Jämförelse

Ovan har de svenska och tyska lekmannadomarsystemen beskrivits. Nedan jämförs likheterna och skillnaderna.

4.3.1 Funktion och medverkan

I båda länderna används lekmän för att utöva medborgerligt inflytande och kontroll i domstolarna. I de högsta domstolarna medverkar inte lekmannadomare. I svensk underrätt sitter tre nämndemän och en juristdomare, medan det i tysk underrätt sitter två *Schöffen* och en juristdomare. *Schöffen* får inte överrepresentera juristdomaren med mer än en, vilket medför att *Schöffen* måste vara eniga för att överrösta juristdomaren. Det behöver inte nämndemän vara. I överrätterna är sammansättningen samma, två lekmän och tre juristdomare.

I Tyskland behöver *Schöffen* inte medverka i mål vid förväntad påföljd under två års fängelse, men i Sverige ska nämndemän alltid medverka om

⁸⁹ Bohlander (2012) s. 51.

⁹⁰ BverfG, Judgement of the Second Senate of 17 January 2017, <www.bverfg.de/e/bs20170117_2bvb000113en.html>, besökt 2018-04-12.

påföljden kan bli fängelse.

4.3.2 Ställning

Lekmannadomarnas ställning är likvärdig i båda länderna. Rösträtten är individuell och av samma tyngd som juristdomarens. En likhet är att lekmannadomare i underrätterna kan överrösta juristdomarna, men inte i överrätterna. I Sverige redovisas skiljaktiga meningar, men inte i Tyskland. När skiljaktiga meningar inte redovisas är lekmannadomarnas insynsfunktion av ännu större betydelse.⁹¹

I båda rättsordningarna skyddas lekmannadomarnas objektivitet av regler om domared, jäv och förbud mot instruktioner. En domares självständighet kan också påverkas av arvode och längden på mandatperioden. *Schöffen* är oavlönade, medan nämndemän får arvode. Mandatperioden är fem år för *Schöffen* och fyra år för nämndemän, en skillnad som torde sakna betydelse.

Både nämndemän och *Schöffen* kan entledigas från sitt uppdrag av skäl som stadgas i lag. I Sverige prövas beslutet av domstolen själv och är överklagbart, i Tyskland prövas beslutet av en särskild domstol och är inte överklagbart.

4.3.3 Rekrytering, tillsättning och utbildning

Politiska partier utser nämndemän utifrån deras representation i kommunfullmäktige. *Schöffen* utses av en valberedning utifrån en förslagslista som upprättas av kommunfullmäktige. Vem som helst får nominera kandidater till förslagslistan. Kandidaterna röstas fram med kvalificerad majoritet, först av kommunfullmäktige och sedan av valberedningen.

⁹¹ Jfr SOU 2013:49 s. 120.

Lekmannadomarna ska gå en utbildning, i Sverige är den statligt finansierad men inte i Tyskland.

4.3.4 Valbarhet

Båda rättsordningarna ställer krav på medborgarskap och lämplighet samt utesluter vissa yrkesgrupper. Tyskland går längre än Sverige och utesluter ledamöter i högsta verkställande och lagstiftande organen samt vissa personer inom statsförvaltningen. Dessutom finns det en uteslutande grund för personer som brutit mot grundläggande mänskliga eller rättsstatliga principer samt en möjlighet att förbjuda partier. En sådan spärr finns inte i Sverige, men det finns ett krav på lämplighet med hänsyn till omdömesförmåga, laglydnad m.m. Detta krav innebär i praktiken att olämpliga personer med odemokratiska värderingar inte får bli nämndemän. De olika regelformuleringarna kan förklaras av det maktövertag som nazisterna gjorde i Tyskland under andra världskriget.

4.3.5 Avslutning

Lekmannadomarsystemen är på ett övergripande plan påfallande lika, med skillnader främst på detaljnivå, men två betydelsefulla skillnader kan urskiljas. Den första är skillnaden i rekrytering och tillsättning av lekmannadomare. Den andra är att nämndemän i tingsrätt inte behöver vara eniga för att överrösta juristdomaren, medan möjligheten för *Schöffen* att överrösta juristdomaren i *Amtsgericht* är kollektiv.

5 Debatten om politiskt inflytande

Det förra kapitlet behandlade frågan om likheter och skillnader mellan det nämndemannasystemet och *Schöff*en-systemet. I detta kapitel görs en kort redogörelse över kritik som riktats mot politisk inblandning i valet av nämndemän och *Schöff*en.

5.1 Sverige

Nämndemannasystemet har kritiserats, samt varit föremål för flertalet utredningar och en omfattande samhällsdebatt.⁹² I SOU 2013:49 föreslogs ett reformerat rekryteringsförfarande, ett förslag som avvisades av regeringen.⁹³ Förslaget innebar att hälften av nämndemännen, den *fria kvoten*, skulle utses genom majoritetsval i kommunfullmäktige.

Nämndemän skulle då väljas bland personer som själva lämnat in en ansökan eller som blivit nominerade av någon annan.⁹⁴ Dessutom föreslogs att nämndemän inte skulle medverka i brottmål där det högst föreskrivna straffet understeg två år.⁹⁵ Förslaget liknar *Schöff*en-systemet, som har fria nomineringar och en gräns på påföljd under två års fängelse för att ett mål ska kunna avgöras utan lekmannadomare. Förslaget om en *fri kvot* utreddes vidare av Statskontoret som i sin konsekvensanalys fann att förslaget inte skulle leda till avpolitisering av rekryteringsförfarandet.⁹⁶

Nämndemannasystemet har även kritiserats inom rättsvetenskapen. Det

⁹² SOU 2013:49 s. 115 och 239.

⁹³ Prop. 2013/14:169 s. 11.

⁹⁴ SOU 2013:49 s. 22.

⁹⁵ Ibid s. 19.

⁹⁶ Statskontors rapport 2015:3 s. 9.

har hävdats att partitillhörighet inte påverkar nämndemäns opartiskhet, men att politiska värderingar kan påverka nämndemäns dömande.⁹⁷ Sjölin har häremot uttryckt att nämndemän kan betraktas som partiska i mål som rör en politiskt viktig fråga. Enligt hans bedömning blandar den verkställande makten sig i den dömande makten när nämndemän utses av partier.⁹⁸

Influensen av politiska värderingar kan enligt Jacobsson neutraliseras av att den politiska sammansättningen balanseras med nämndemän från olika partier. Jacobsson har också anmärkt på att ett parti med stark majoritet kan använda nämndemän för att föra in politiska ideologier i domstolarna.⁹⁹

5.2 Tyskland

Även i Tyskland har kritik riktats mot den politiska inblandningen i rekryteringen av *Schöffen*, trots att *Schöffen* inte utses av partier. I intervjuer har *Schöffen* och juristdomare ansett att valförfarandet är opassande.¹⁰⁰ En juristdomare har anmärkt på att kandidater från politiska partier ges företräde, med konsekvensen att medborgarna kan uppleva att de missgynnas p.g.a. att de inte tillhör något av de ”rätta” partierna. Några *Schöffen* har uttryckt att det kan upplevas som att politiska partier nedvärderar dem som inte vill bli *Schöffen*.¹⁰¹

⁹⁷ Jacobsson (1992) s. 244; Diesen (2011) s. 539.

⁹⁸ Sjölin (1992) s. 747 f. Observera att artikeln är skriven före *Holm*-målet.

⁹⁹ Jacobsson (1992) s. 244.

¹⁰⁰ Malsch (2009) s. 136.

¹⁰¹ *Ibid* s. 139 f.

6 Analys

I Sverige har den politiska makten stort inflytande vid tillsättningen av nämndemän. Den första frågan att besvara är om det är förenligt med artikel 6.1 Europakonventionen att nämndemän, dvs. domare, utses av politiska partier. Den andra frågan att besvara är om det politiska inflytandet är lika stort i Tyskland trots de skillnader mellan *Schöffen*-systemet och nämndemannasystemet som lyfts fram i kapitel 4.3.

6.1 Är nämndemän oavhängiga och opartiska trots politisk tillsättning?

6.1.1 Oavhängighet

Nämndemannasystemets förenlighet med oavhängighetskravet bedöms nu utifrån Europadomstolens kriterier.¹⁰² Nämndemän tillsätts av partier, ett *tillsättningsförfarande* som uppfyller kriteriet på oavhängighet mot bakgrund av att Europadomstolen har godtagit att regeringen utsett domare. Europadomstolen har godtagit en ämbetsperiod på tre år, så nämndemannauppdragets *längd* på 4 år kan accepteras. En domare ska i princip vara oavsättlig under denna tid. En nämndeman som anses olämplig ska entledigas och det finns utrymme för godtycklig bedömning av när en nämndeman ska anses olämplig. Entledigandeskälet har dessutom försvagats från uppenbart olämplig till olämplig.¹⁰³ Det är svårt att formulera precisa entledigandeskäl, men en uppräkningslista av faktorer som påverkar lämpligheten hade kunnat minska bedömningsutrymmet och ett krav på motivering av beslutet skulle göra beslutet mer transparent.

¹⁰² S. 12 f.

¹⁰³ S. 23.

Exempelvis kan lämpligheten påverkas av faktorer som självständighet och omdömesförmåga.¹⁰⁴ Den domstol där nämndemän tjänstgör beslutar om entledigande, vilket kan leda till ett beroendeförhållande mellan nämndemän och juristdomare.¹⁰⁵ Europadomstolen har godtagit entledigande av domare när skälen för entledigande varit lagstadgade och beslutet överklagbart. Systemet för entledigande av nämndemän möter dessa krav, men det vaga entledigandeskälet kan äventyra allmänhetens förtroende för nämndemäns självständighet från juristdomarna. Det är emellertid tillräckligt att nämndemän i praktiken inte avsätts godtyckligt. Så länge bevis på godtyckligt avsättande saknas, är entledigandesystemet därför förenligt med oavhängighetskravet.¹⁰⁶

Den svenska ordningen innehåller flera *garantier* mot att nämndemän utsätts för *yttre påverkan*. Statsmakten är förhindrad att ge instruktioner till nämndemän, nämndemän måste vara lämpliga med hänsyn till bl.a. självständighet, de svär domared, omfattas av jävsreglerna och är skyldiga att döma objektivt efter lagarna.¹⁰⁷

Slutligen måste domstolen ge *intryck av självständighet*. Nämndemän kan anses underordnade sitt parti. I det nutida samhället finns däremot inget legitimt tvivel för att partier generellt skulle söka påverka nämndemäns dömande genom utnyttjande av deras partitillhörighet. Ett sådant tvivel kan vara befogat i enskilda mål där ett parti har ett intresse att bevaka, men det bör lösas som en jävighetsfråga och inte en oavhängighetsfråga.¹⁰⁸

Av bedömningen ovan följer att nämndemannasystemet uppfyller oavhängighetskravet.

¹⁰⁴ S. 24.

¹⁰⁵ S. 12 f.

¹⁰⁶ S. 12.

¹⁰⁷ S. 27.

¹⁰⁸ S. 11, 13 och 15.

6.1.2 Opartiskhet

Följande slutsatser kan dras om kopplingen mellan nämndemäns partitillhörighet och opartiskhet. Nämndemän måste kunna antas agera självständigt i egenskap av domare även om de innehar andra politiska befattningar, eftersom Europadomstolen uttalat sig så om en borgmästare som var domare.¹⁰⁹ Kommissionen har slagit fast att partitillhörighet hos domare inte automatiskt grundar jäv, om inget parti är överrepresenterat. Vad som gäller vid överrepresentation av ett parti har inte prövats i praxis. Om alla nämndemän i en rättegång tillhör samma parti, kan det finnas anledning att betvivla domstolens opartiskhet om det för en objektiv betraktare är befogat att betvivla opartiskheten. Av *Holm*-målet att döma torde då krävas något samband mellan partitillhörigheten och målet.¹¹⁰

Om ett parti har en koppling till ett mål, föreligger jäv om en nämndeman är aktiv medlem i partiet. Uttalanden i *Pabla*-målet stödjer slutsatsen att jäv kan föreligga redan av att en enda lekmannadomare tillhör ett parti med särskilt intresse i målets utgång.¹¹¹

I den svenska rättsvetenskapen har framhållits att det finns en risk för att nämndemän dömer efter politiska värderingar och en risk för jäv i politiskt laddade mål. Att tala om neutralisering av den politiska influensen genom representation av olika partier i domstolens sammansättning är att erkänna förekomsten av politiska influenser. Då äventyras allmänhetens förtroende för nämndemäns neutralitet.¹¹² Om en eller fler nämndemän befaras döma efter politiska hänsyn, föreligger ett objektivt välgrundat tvivel till opartiskheten och då föreligger jäv oavsett om nämndemännen i rätten tillhör olika partier.

Sammanfattningsvis är den politiska rekryteringen av nämndemän inte oförenlig med artikel 6.1 Europakonventionen. Rekryteringen innebär att

¹⁰⁹ S. 14.

¹¹⁰ S. 15.

¹¹¹ S. 16.

¹¹² S. 13 f.

nämndemän ofta tillhör ett parti, vilket kan vara oförenligt med artikel 6.1 om partiet har en konkret koppling till målet. Om det finns en objektivt grundad fruktan för att en eller flera nämndemän kommer ta politiska hänsyn i ett mål så föreligger jäv.

6.2 Är det politiska inflytandet lika stort i *Schöffen*-systemet?

Den största skillnaden mellan nämndemannasystemet och *Schöffen*-systemet är valförfarandet. Partier nominerar ofta kandidater till *Schöffen*-valet, men nomineringsrätten är inte förbehållen partier. Kommunfullmäktige, som är ett politiskt organ, röstar fram vilka som ska införas på förslagslistan. Eftersom det krävs kvalificerad majoritet har ett parti inte makten att rösta fram de kandidater som partiet har nominerat, om inte partiet utgör en kvalificerad majoritet av kommunfullmäktige. Om två tredjedelar av kommunfullmäktige är överens, kan kandidater röstas bort p.g.a. deras politiska åskådning och en förslagslista med politiskt favoriserade kandidater upprättas. Det torde vara sällsynt. Kommunfullmäktige har ändå inte inflytande över vilka som i slutändan utses till *Schöffen*, eftersom de röstas fram av valberedningen. I valberedningen sitter förtroendevalda som utses av ett lokalt politiskt organ, vilket förstärker det politiska inflytandet. Valberedningen är dock inte ett politiskt organ och där sitter även en juristdomare och tjänsteman.

Det finns således politiskt inflytande i *Schöffen*-valet eftersom partier, kommunfullmäktige och förtroendevalda på olika sätt kan påverka valet. Emellertid minskas inflytandet i hög grad av det dubbla röstförfarandet, kravet på kvalificerad majoritet och av valberedningens sammansättning. Partier och kommunfullmäktige kan inte avgöra vilka som slutligen *utses* till *Schöffen*, därför är *Schöffen*-systemet partipolitiskt neutralt. *Schöffen*-valet är p.g.a. det politiska inflytandet inte politiskt oberoende, men *Schöffen* väljs på opolitiska grunder i ett förfarande där ingen politisk makt kan utöva ett *avgörande* inflytande.

En annan skillnad mellan lekmannadomarsystemen är att parlamentsledamöter, ministrar och statstjänstemän inte får bli *Schöffen*, ett liknande hinder finns inte för nämndemän. Även om parlamentsledamöter kan vara oavhängiga domare¹¹³, minskas det politiska inflytandet av det nämnda förbudet. Den politiska självständigheten minskas emellertid något av att *Schöffen*, till skillnad från nämndemän är oavlönade, eftersom det ökar mottagligheten för mutor från politiker.¹¹⁴

Mot bakgrund av det ovan anförda är det politiska inflytandet mindre i *Schöffen*-systemet än nämndemannasystemet.

6.3 Avslutning

Tillsättningsförfarandet är en faktor som i Europadomstolens rättspraxis inte haft någon avgörande betydelse för oavhängighetsbedömningen, utan det avgörande är förekomsten av garantier för domarens självständighet.

Europadomstolen har betonat att domstolarna måste inge förtroende hos allmänheten. Förtroendet för domstolarna i en rättsstat kräver att allmänheten litar på att domstolen är fristående från den politiska makten. Allmänhetens förtroende för domstolarna kan därför påverkas av att nämndemannavalet är politiskt.

Det är dock inte säkert att andra tillsättningsförfarande avpolitiserar nämndemannasystemet. Även *Schöffen*-valet har kritiserats för att vara politiskt dominerat.¹¹⁵ Det politiska inflytandet är emellertid mindre och av annan art i *Schöffen*-valet. Det politiska inflytandet som finns innebär nämligen inte att *Schöffen* framstår som partipolitiskt bundna eller som utnämnda av en politisk makt. Den fria nomineringsrätten gör att även icke-politiskt aktiva kandiderar till *Schöffen*. Det dubbla tvåstegsförfarandet och kravet på kvalificerad majoritet fördelar tillsättningsmakten på flera organ,

¹¹³ S. 15.

¹¹⁴ S. 12.

¹¹⁵ S. 32.

vilket förstärker allmänhetens förtroende för att lekmannadomarna är oavhängiga och opartiska från den politiska makten.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Tryckta källor

Klausa, Ekkehard (1972), *Ehrenamtliche Richter : ihre Auswahl un Funktion, empirisch untersucht*. Frankfurt (Main) : Athenaum-Verlag.

(Denna källa har jag inte själv läst, utan Marijke Malsch (2009) hänvisar till denna källa i sin bok. Se vidare rubrik 1.7)

Offentligt tryck

Utredningsbetänkanden

SOU 2013:49 Nämndemannauppdraget – breddad rekrytering och kvalificerad medverkan.

Propositioner

Prop. 1982/83:126 Om underrätternas sammansättning mm.

Prop. 1996/97:133 Domstols sammansättning mm.

Prop. 2012/13: 45 En mer ändamålsenlig förvaltningsprocess.

Prop. 2013/14:169 Nämndemannauppdraget – starkt förtroende och högre krav.

Utskottsbetänkanden

2013/14:JuU32 Justitieutskottets betänkande Nämndemannauppdraget –
stärkt förtroende och högre krav.

Övrigt regeringstryck

Regeringsbeslut I:1 Ju2014/5297/DOM, Uppdrag till Domstolsverket att ta
fram introduktions- och repetitionsutbildning för nämndemän.

Myndighetsrapporter

Statskontoret 2015:3 Rekrytering av nämndemän. Konsekvensanalys av
förslaget om en fri kvot.

Tysk lagstiftning

Deutsches Richtergesetz, DRiG

<www.gesetzeiminternet.de/drig/BJNR016650961.html>

Gerichtsverfassungsgesetz ,GVG

<www.gesetze-im-internet.de/gvg/>

Straffprozessordnung, STpO

<www.gesetze-im-internet.de/stpo/>

Elektroniska källor

Brittanica: Schöffe,

< www.britannica.com/topic/Schoffe>, besökt 2018-04-13.

BverfG (Bundesverfassungsgericht), Judgement of the Second Senate of 17 January 2017,
<www.bverfg.de/e/bs20170117_2bvb000113en.html>, besökt 2018-04-12.

DVS (Deutsche Vereinigung der Schöffinnen und Schöffen): Ehrenamtliche Richter, "Lay judges in Germany",
<www.schoeffen.de/lay-judges-in-germany>, besökt 2018-04-10.

DVS (Deutsche Vereinigung der Schöffinnen und Schöffen): Ehrenamtliche Richter, "Ehrenamtliche Richter Werden",
<www.schoeffen.de/ehrenamtlicher-richter-werden.html>, besökt 2018-04-29.

Domstolsverket: Bli nämndeman, "Ersättning och rättigheter",
<www.blinamndeman.se/Bli-namndeman/Om-uppdraget/Ersattningar-och-rattigheter/>, besökt 2018-04-12.

Landkreis Nordsachsen: Wahl der Vertrauenspersonen,
>www.landkreis-nordsachsen.de/aktuell-a-6405>, besökt 2018-04-14.

Michael Borgers: "Deutschland wählt neue Schöffen", *Deutschlandfunk*,
publicerad 2018-02-27,
<www.deutschlandfunk.de/abnicker-oder-wichtiges-korrektiv-deutschland-waehlt-neue.724.de.html?dram:article_id=411823>, besökt 2018-04-28.

Nationalencyklopedin, Tyskland, Västtyskland/Östtyskland
<www.ne.se/lang/tyskland#historia/vaststtyskland>, besökt 2018-04-13.

Nationalencyklopedin, SAP.
< www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/sap>, besökt 2018-04-05

PariJus gGmbH: Schöffenwahl 2018

<www.schoeffenwahl.de>, besökt 2018-04-10.

PariJus gGmbH: Wahlausschuss, "Teil 1 Zustandekommen und Zusammensetzung",

<www.schoeffenwahl.de/wahlausschus>, besökt 2018-04-10.

PariJus gGmbH: Kommunen, Vorschlagsliste, "Teil 2.2 Methoden der Kandidatenfindung"

<www.schoeffenwahl.de/kommunen/vorschlagsliste>, besökt 2018-04-10.

Rosemarie Böltz: "Nur der Wahrheit und Gerechtigkeit dienen",
Deutschlandfunk Kultur, publicerad 2014-09-08,

>www.deutschlandfunkkultur.de/schoeffen-nur-der-wahrheit-und-gerechtigkeit-dienen.976.de.html?dram:article_id=296905<, besökt 2018-04-14.

Litteratur

Böcker

Bell, John (2006), *Judiciaries within Europe*. Cambridge University Press.

Bohlander, Michael (2012), *Principles of German Criminal Procedure (Studies in International and Comparative Criminal Law)*. Hart Publishing Limited.

Danelius, Hans (2007), *Mänskliga rättigheter i europeisk rättspraxis*. Tredje upplagan. Norstedts juridik AB.

Dawson, John P. (1960), *A History of Lay Judges*. Harvard University Press.

Diesen, Christian (1996), *Lekmän som domare*. Norstedts juridik AB.

Esmein, Adhémar, översättning Simpson, John (2000), *A history of continental criminal procedure : with special reference to France*. The lawbook exchange, LTD.

Jacobsson, Ulla (1992), 'Nämndemannens domarroll', i: Heuman, Lars m.fl. (red), *Festskrift till Per Olof Bolding*. Juristförlaget s. 235-249.

Korling, Fredric och Zamboni (red.) (2013), *Juridisk metodlära*. Studentlitteratur AB.

Malsch, Marijke (2009), *Democracy in the Courts, Lay Participation in European Criminal Justice Systems*. MPG Books Ltd, Bodwin, Cornwall.

Trechsel, Stefan (2006), *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford University Press.

Artiklar

Casper, Gerhard och Zeisel, Hans (1972), 'Lay Judges in the German Criminal Courts.' *The Journal of Legal Studies*, Vol. 1, Nr 1, s. 135-191. The University of Chicago Press for the University of Chicago Law School.

Diesen, Christian (2011) 'För och emot nämndemän', *Juridisk tidsskrift*, nr 3 2011/12, s. 531-546.

Jackson, John D. och Kovalev, Nikolay P. (2006), 'Lay adjudication and human rights in Europe'. *Columbia Journal of European Law*, Vol 13, Nr 1 (Vinter 2006/2007), s. 83-124.

Meador, Daniel J. (1992), 'Transition in the German Legal Order: East Back to West, 1990-91'. *Boston College International and Comparative Law Review*, Vol 15, nr 2 s. 283-309.

Sandberg, Claes (2014), 'Jäv mot domare, särskilt nämndeman.' *SvJT* s. 446-463.

Sjölin, Claes (1992) 'Politisk makt över rätten', i *Juridisk Tidsskrift* nr 4 1992/93 s. 746-749.

Söderholm, Inger, Regnér Emma och Réka Gödri-Mártis (2013),
'Nämndemannauppdraget.' *SvJT* s. 720-729.

Övrig publikation

Europadomstolen för de mänskliga rättigheterna (2013), *Guide on Article 6 of the European Convention on Human rights. Right to a fair trial (criminal limb)*. European Council/European Court of Human Rights.
<www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_ENG.pdf>

Rättsfallsförteckning

Europadomstolen

AB Kurt Kellerman v. Sweden, 41579/98, 26 januari 2005.

Belilos v. Switzerland, 10328/83, 29 april 1988.

Campbell and Fell v. The United Kingdom, 7819/77; 7877/77, 28 juni 1984.

Clarke v. The United Kingdom, [beslut om talans tillåtlighet] 23695/02, 25 augusti 2005.

Crociani and others v. Italy [kommissionen, beslut om talans tillåtlighet], 8603/79; 8722/79; 8729/79, 18 december 1980

De Haan v. The Netherlands, 84/1996/673/895, 26 augusti 1997.

Findlay v. The United Kingdom, 22107/93, 25 februari 1997.

Flux v. Moldova (No.2), 31001/03, 3 juli 2007.

Hauschildt v. Denmark, 10486/83, 24 maj 1989.

Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland, 23614/08, 30 november 2010.

Holm v. Sweden, 14191/88, 25 november 1993.

Incal v. Turkey [GC], 41/1997/825/1031, 9 juni 1998.

Langborger v. Sweden, 11179/84, 22 juni 1989.

Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium, 6878/75, 7238/75, 23 juni 1981.

Lithgow and others v. The United Kingdom, 9006/80; 9262/81; 9263/81; 9265/81; 9266/81; 9313/81; 9405/81, 8 juli 1986.

McGonell v. The United Kingdom, 28488/95, 8 februari 2000.

Morris v. The United Kingdom, 38784/97, 26 februari 2002.

Pabla Ky v. Finland 47221/99, 22 juni 2004.

Procola v. Luxemburg, 14570/89, 28 september 1985.

Ringeisen v. Austria, 2614/65, 16 juli 1971.

Salov v. Ukraine, 65518/01, 6 september 2005.

Sramek v. Austria, 8790/79, 22 oktober 1984.

Stallarholmens Plåtslageri o Ventilation Handelsbolag and Others v.
Sweden, 12733/87 [kommissionen, beslut om talans tillåtlighet], 7
september 1990.

Stieringer v. Germany [Kommissionen, beslut om talanstillåtlighet],
28899/95, 25 november 1996.